

Людмил Малев

ИСТОРИЧЕСКИ И ЦЪРКОВНО-ПРАВЕН ПОГЛЕД
ВЪРХУ КОНСТИТУИРАНЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ЕКЗАРХИЯ,
СЪГЛАСНО ФЕРМАНА ЗА НЕЙНОТО УЧРЕДЯВАНЕ (1870 Г.).

Ljudmil Malev

A HISTORICAL AND ECCLESIASTICAL VIEW
OF THE CONSTITUTION OF THE BULGARIAN EXARCHY,
ACCORDING TO THE FIRMAN
FOR ITS ESTABLISHMENT (1870)

Abstract: *At the end of the 60s of the 19th century, the church struggle of the Bulgarian people, which had acquired an organized character, was coming to a successful conclusion. On February 27, 1870, a firman was issued for the establishment of the Bulgarian Exarchate. In the following years, the church institution was constituted in the conditions of internal struggles and external canonical and political obstacles.*

Keywords: *Bulgarian Ortodox Church; Church Law; National Asseby; Ottoman Empire.*

В края на 60-те години на XIX в. придобилата организиран характер църковна борба на българския народ върви към своя успешен завършек. Сериозните компромиси, които се декларират от българите по време на преговорите, I заседанията на комисии и събори, проведени с Вселенската патриаршия в рамките на десетилетието, са доста голямо отстъпление от исканията от времето на Великденската акция (3.04.1860 г.), но не са достатъчни, за да накарат и другата страна да отстъпи и да се потърси решение на спора. Патриаршията се придържа към пълно възстановяване на статуквото от преди акцията и удовлетворяването на тези предложения би било за нея значителна загуба на ресурс и влияние. В същото време тя не би могла да не се съобрази с отношението на Високата порта към българските претенции. Следователно решаването на въпроса е изцяло в ръцете на османската власт, която на този етап тя застава зад интереса на Фенер. В същото време властта

не може да не отчете масовия характер на движението и размириците, които предизвиква в страната. Правителството се опитва да излезе от сложната ситуация чрез прехвърляне отговорността на другия фактор, с когото българите и без това са непримирими – Цариградската патриаршия. Българските предложения се изпращат на патриарха за разглеждане и одобрение, като предварително се знае, че те ще бъдат обявени за неканонични и няма да се приемат. Едва ли противниците на българската църковна самостоятелност се заблуждават, че с времето ще се преустановят действията по епархиите и в самата столица. Още повече, че т. нар. „млади“ набират все повече привърженици и склонността им към компромиси намалява до минимум. Нежеланието да се реши проблемът по единствено удовлетворителния за българската страна начин кара правителството и Патриаршията да правят нови опити, които само отлагат във времето кардиналното решение. Периодът 1861–1870 г. е наситен с поредица от комисии, събори и проекти за разрешаването на българо-гръцкия църковен спор, които са безрезултатни. Българите стават все по-дръзки и настоятелни, а отсрещната страна се стреми чрез протакане и неясни или неприемливи предложения да отдалечи естествения финал на почти четвъртвековната организирана църковна борба. Трудно би могло да се прецени докога биха продължили тези псевдоопити на Патриаршията и Високата порта да разрешат казуса. Вероятно безрезултатни комисии и събори биха се свиквали още дълго време. Ситуацията обаче коренно се променя, след като успоредно с броженията за църковно обособяване се случват знакови събития – проява на организираната борба за отхвърляне на османското политическо господство. Кримската война, която внася сериозни промени в цялостния облик и атмосфера в империята и живота на нейните поданици, е катализаторът на националноосвободителните движения сред останалите под робство балкански народи.

В началото на 60-те години Георги Раковски събира в Белград двете легии – организирани и военно обучени въоръжени отряди, които да станат основното ядро при осъществяване на неговия план за освобождение на България. През 1866 г. избухва въстание на о. Крит, жестоко потушено понеже силите на въстаниците са несравними с мощата на турската армия, а очакванията за помощ отвън, както при освободителните войни от началото на века, са нереални в конкретната международна ситуация. Все пак мащабът на този бунт не е за пренебрегване. На следващата, 1867 г. от Румъния в българските земи навлизат четите на Панайот Хитов и Филип Тотю. През 1868 г. нова, още по-организирана и многобройна чета, предвождана от Хаджи Димитър и Стефан Караджа, всява смут сред османските власти. През 1869 г. българската емиграция основава в Букурещ революционен център, който да ръко-

води и координира подготовката на населението в българските земи за всеобщо въстание и отхвърляне на чуждата политическа зависимост.

Посочените прояви на организирана освободителна борба, въпреки неуспешния си край, са ясна индикация за все по-радикализиращия се процес на еманципиране на поробените народи и стремежа им към политическа свобода. Този факт не може да бъде пренебрегнат от Високата порта и външните ѝ покровители. Затова се търси начин чрез удовлетворяване на по-маловажни за държавата искания на тези общности, да се притъпи освободителният им устрем. Оказаният натиск върху патриаршията да реши спора с българите е пример за жертване интереса на доскорощния съюзник (Патриаршията) в името на запазване собствения (на държавата).

В тези условия Фенер прави поредни опити да успокои българските страсти чрез нови проекти за „паритет“ в църковното управление. Първият е от 1867 г. Авторството му се приписва на патриарх Григорий VI и е съгласуван с новата руска политика по църковния въпрос. Съдържа 18 точки и предвижда напълно подчинена на патриарха, „особена“ българска църковна област – екзархат, с неясни граници и още по-неясно кое е особеното, след като всичко е предвидено да става чрез или с одобрението на Фенер. Промяната по същество е, че българи ще могат да бъдат избирани за митрополити и да участват в избора за патриарх, но тези точки отново връщат към 1845 г.

След като от българска страна предложението не е прието, а Турция иска все пак въпросът да има разрешение, следва намесата на великия везир Фуад паша. Той се опитва да обедини патриаршеския проект с конкретните искания на българите, представени от Иларион Макариополски, и от името на турското правителство представя проект, предвиждащ автономна Българска църква, с диоцез – всички епархии с преобладаващо българско население. Този път Патриаршията е недоволна от перспективата да загуби реалната църковна власт и влиянието си на Балканите и поставя въпроса за решаване от евентуален бъдещ Вселенски събор. Фенер дори прави опит да се свика такъв, но освен гръцките предстоятели и митрополити, останалите не възприемат тази идея, понеже спорът е в рамките на Вселенската патриаршия и тя сама би следвало да го разреши.

Междувременно българската висша йерархия с присъединяването на Антим Видински, Доротей Софийски и Иларион Ловчански увеличава своята численост и в самия край на 1868 г. (16.XII.) писмено отказва да се подчинява на патриарха. Този акт внася допълнителен смут в редиците на защитниците на единството и по инициатива на посланика на Русия в Цариград – граф Н. Игнатиев – се свиква поредната смесена комисия, със задача да се стигне до споразумение. И двете

страни обаче не са склонни към компромиси, особено относно българския диоцез, което предопределя провала и на този последен опит.

При тези обстоятелства и с оглед на променената руска политика, насочена вече към покровителство над българите (поради загубата на влияние сред гърците и отчасти на сърбите) движението се приближава към своя логичен завършек. На 27.II.1870 г. султан Абдулабдул Азиз Азис подписва ферман за обособяване на българското население в автономна църковна област. Документът е връчен на следващия ден на българските представители.

В основата на фермана е проектът с 18 точки от 1867 г. и би следвало да се приеме без особени възражения от всички страни. Съществената разлика обаче се съдържа в широката, на практика неограничена автономия, предоставена на екзархията, както и в ясно упоменатия диоцез. Главните признаци, определящи зависимостта от Фенер, са: поменаване от екзарха по време на богослужение името на патриарха (чл. 4.) и получаване Свети Миро от Вселенската патриаршия (чл. 7.). Предвижда се също утвърждаване на българския предстоятел от църквата майка (чл. 3.), което е с подчертан протоколен характер, понеже член 4 ясно показва, че изборът предварително трябва да е съгласуван с Високата порта, а назначението става със султански бераат. Що се отнася до територията, която ще обхваща новоучредената църковна област, тя значително надвишава предвижданото от патриарх Григорий VI в неговия проект от 1867 г. В чл. 10. на фермана много точно и ясно са очертани границите, упоменати са епархиите (Русенска, Силистренска, Шуменска, Търновска, Софийска, Врачанска, Ловчанска, Видинска, Нишка, Пиротска, Кюстендилска, Самоковска, Велешка, Варненска), а също и спорните градове и енории (предимно селищата по Черноморското крайбрежие, в Пловдивско и Асеновградско, поради приблизителното равенство в броя на населението в тях, желаещо гръцко или българско църковно управление).

Тези неприемливи за Фенер обстоятелства в документа са причина Патриаршията да изрази несъгласие и без да може да се противопостави на султанската воля, да се стреми всячески да възпрепятства неговото реално приложение. Това се отнася най-вече до конституирането на екзархията по изискванията на чл. 1., 2. и 3. Тези три члена определят българското църковно самоуправление в границите на широка автономия. Така например чл. 1 определя: „управлението на църковно-духовните дела ще възложат на Екзархията. Чл. 2. визира управителното тяло в лицето на постоянен Синод, председателстван от канонически предстоятел – Екзарх. Крайно неприемлив за Патриаршията е чл. 3., който предвижда да се изработи „особен устав“ за регулиране на вътрешния църковен живот, без да се изисква и прилага норматив-

на база, установена от църквата майка. Каноничната зависимост е подчертана в чл. 4.; като задължение на екзарха е да поменава вселенския патриарх, както и при избор и утвърждаване на българския църковен предстоятел – да се иска неговото мнение и одобрение. Членове 6. и 7. са също недвусмислена изява на автономния характер на българската църковна област, като съответно определят задължението да се спазва върховенството на патриарха при възникнали казуси от църковно-устройствено и литургично естество, както и да се иска и получава Свето миро от църквата майка. Същевременно чл. 5. дава свобода на Екзарха да контактува директно с представителите на османската власт по въпроси, касаещи собственото му паство. От особена важност, най-вече за последвалия ход на събитията, е определението в чл. 9., съгласно което Българският екзарх може да пребивава в столицата, която е и седалище на вселенския патриарх, когато и колкото е необходимо. Към разглеждания момент това обстоятелство не е пречка за отношенията между двете йерархии, тъй като по смисъла на фермана те са в каноническо единство. След като се стига до разрива и до прекъсване на отношенията между двете, постоянното пребиваване на българския предстоятел в Цариград е неприемливо за Фенер.

Както стана ясно, ферманът от 1870 г. учредява автономна Българска екзархия в диоцеза на Константинополската вселенска патриаршия. Различията в прочита и тълкуването на смисъла на текста от двете страни вместо да успокои напрегнатата до краен предел междуцърковна обстановка, задълбочава конфликта. По-нататъшният ход на събитията показва, че нищо не е в състояние да спре устрема на българите към църковна самостоятелност, особено след като разполагат с възможно най-авторитетния документ, предоставящ им това право.

Предвиденото изработване на устав и избиране на екзарх се про- така във времето по причини, свързани както с българските църковни среди, така и с бавното действие на османската администрация, която е подложена и на постоянен натиск от страна на Фенер за възпрепятстване прилагането на текстовете на фермана. Към това би следвало да се добави и реалната (по-късно осъществена) заплаха от формално изолиране на българите от останалия православен свят. Въпреки това Българската екзархия се учредява, създава своите институции и организира църковния живот на паството. В следващите десетилетия доказва, че с нищо не е отстъпва от догматите и каноните на Вселенската църква.

Освен главната роля за решаване на казуса с църковната автономия ферманът от 1870 г. има важно значение и за точното определяне териториите на Балканския полуостров с преобладаващо българско население и става основа на териториалното измерение на българския национален идеал.

Всъщност българската страна бърза с прилагането на текста на фермана, както го възприема. За нея султанският документ дава право да се учреди църковен субект, който е само в номинална зависимост от Патриаршията. В този дух са и многобройните писма с поздрав и препоръки, които пристигат в османската столица от всички области на империята с преобладаващо българско население. Широката народна подкрепа дава допълнително увереност и решителност на църковните и обществените дейци и те пристъпват към свикването на форум, който да конституира и приведе в действие Българската екзархия в съответствие с нормативната база от султанския указ.

В началото на март 1870 г. в столицата се събират най-изявените и авторитетни представители на българската общност, в това число и петимата архиереи, декларирали своята причастност към екзархийския клир. Избраните 10 миряни и посоченият епископат съставят т. нар. Привременен смесен съвет, чиято легитимност е призната от османската власт. Във формулировката на този орган се съдържат неговият характер и роля. Главната цел е да бъде подготвен предстоящият църковно-народен събор, който има правомощието да обсъди и приеме основния документ, по който ще се ситуйра и осъществява църковния живот на новата църковна единица – Екзархийският устав, и съгласно който ще бъде избран и Екзарх. В следващите месеци с прекъсвания и интензивна работа този орган успява да достигне до взаимно приемлив вариант на проекта устав. Прави впечатление продължителността на предсъборния период – почти до края на годината. Първоначално никой не е предполагал, че ще се проточи във времето, и нагласата е да се върви към скорошно свикване на събора. Появилите се същностни различия в разбиранията, относно „духа и буквата“ на основополагащия документ водят до продължителни спорове, прерастващи на моменти в актове на открита враждебност. За да се открият основните противоречия и причините за тях, необходимо е да се направи препратка към идейното развитие на участниците в последната фаза на църковната борба. Обособилите се две основни групи на т.нар. „млади“ и „стари“ се различават по своите виждания и способности за воденето на тази борба, за средствата и крайната цел. Следователно налице са и разлики в основополагащите принципи на конституиране на българската църковна автономия. Не на последно място, те изразяват и различните интереси на отделните обществени кръгове и техните водачи. Традиционно се приема, че „младите“ са представители на либерално настроената част от българския елит, докато „старите“ са поддръжници на консерватизма. Естествено е при липсата на ясно определена и изявена програма и на двете страни това определение да е относително, но политическите и идейните течения в българското общество тепърва ще придоби-

ват своя ярък и категоричен характер. С оглед на това в работата на Привременния смесен съвет логично възникват противоречия, които са преодоляни след дълги и драматични дебати, целящи безспорното доказване на собствената правота. Най-общо споровете се свеждат до въпроса доколко „демократизмът“ трябва да е основен принцип в устава, т.е. в характера на Екзархията като църковна институция. Особен момент в дискусиата заемат мястото и ролята на миряните в църковния живот. Дали тяхното участие се заключава единствено в качеството им на приемащи божествената благодат по време на общественото богослужение, тайнствата и требите („старите“)? Или те могат да са активни членове на ръководните църковни органи, на съборите и при изборите на епархийски архиереи и екзарх („младите“)? Друг спорен момент е времето на служение на председателя. Групиралиите се около лидерския авторитет на П. Славейков „млади“ настояват да се предвиди мандатност (четири години), което би внесло демократичен нюанс и би дало възможност за периодична персонална смяна на църковното управление. „Старите“, поддържащи групата на епископата начело с Иларион Макариополски и Гавриил Кръстевич, настояват служението на екзарха да е пожизнено, подобно на това на епархийските архиереи. Макар превес да имат либерално настроените „млади“, окончателното решаване на тези спорни въпроси е оставено на свикания в началото на следващата 1871 г. Първи църковно-народен събор.

Официално заседанията на събора започват на 23 февруари 1871 г. и от самото начало става ясно, че няма лесно да се стигне до удовлетворителен за всички резултат. Присъстват членовете на Привременния смесен съвет, както и избраните от българските епархии 35 делегати. Освен посочените легитимно избрани представители на българската църковна общност участват в събора изявяват желание и дошлите в столицата представители на епархиите с преобладаващо българско население, но неупоменати изрично във фермана, т.нар. „спорни епархии“, предимно от югозападните български земи. Това предизвиква бурни дебати – дали нямат право на участие, след като не фигурират в султанския указ, или трябва да бъдат включени в състава на събора, поради факта, че представляват значителна част от българското население и то от регион, където църковните борби през последните десетилетия са особено активни и драматични. В крайна сметка е взето решение в полза на тяхното участие и така първоначалният състав на Първия църковно-народен събор увеличава своята численост. Следват близо три месеца на заседания, които протичат при бурни дебати, с типичната за тогавашното българско общество полемика, характеризираща се с ярък и цветист език, нещадящ противника и на моменти преминаващ границите на добрия тон. Обяснението е в изострените до краен предел страсти, как-

то и в опитите на всяка от основните страни да наложи на всяка цена своите възгледи и интереси. Всъщност спорните моменти отново, както и в заседанията на Привременния смесен съвет, са демократичния или по-консервативен характер на бъдещия Устав, по който ще се конституира Българската екзархия, както и въпросът за периода на служение на председателя. Крайният резултат е удовлетворителен по-скоро за групата на „младите“, които успяват да наложат своето становище въпреки силният отпор на „старите“. Победата на либералната група е забележителна, като се има предвид, че опонентите им имат паритет като брой участници и не на последно място – в техните среди са заможни и високоавторитетни личности, ползващи се с уважението и на османската администрация и лично на султана, както и на водачите на останалите по-значими етноси в състава на империята. В крайна сметка успява да се наложи демократичното начало, изразяващо се в широко и активно участие на миряните в избора и работата на ръководните органи в структурата на Екзархията, както и правото им на контролна дейност във всички аспекти на църковния живот (без, разбира се, онези проблеми, касаещи единствено свещената йерархия).

Вторият въпрос, предизвикал най-много спорове, този за служението на председателя, също е разрешен в полза на либерално настроените участници в събора и се налага мандатността на екзарха. Причината т.нар „млади“ да се наложат, въпреки респектиращия състав на групата, поддържаща „старите“, е широката популярност на идеята за демокрация и либерализъм в българското общество към разглеждания момент. Трябва да се отчете фактът, че българите все още са под чуждо политическо, а до скоро и църковно господство. Дългата борба с политиката на Вселенската патриаршия е изострила чувствителността им към всичко, което налага ограничения и препятствия пред свободното църковно самоуправление. Успоредно с това визията на революционните дейци за бъдещото устройство на освободената и възродена българска държавност е в посока на подчертано демократично начало.

След постигането на взаимно приемлив вид на Устава участниците в събора изготвят и списък с достоизбираемите епархийски архиепископи, които могат да бъдат претенденти за поста на Български екзарх. В него влизат митрополитите Иларион Ловчански, Паисий Пловдивски и Антим Видински. Останалите остават извън списъка, поради факта, че имат наложени от Фенер тежки църковно-дисциплинарни наказания, което ги поставя в деликатно и неприемливо за Патриаршията и за османското правителство положение.

Съгласно чл. 3. от фермана, подписан от султан Абдулазис на 27 февруари 1870 г. изработеният от Първия църковно-народен събор Екзархийски устав подлежи на одобрение и утвърждаване от османското

правителство. Затова текстът е преведен на турски език и на 14 май 1871 г. е внесен в кабинета на великия везир Али паша. Познавайки бавните темпове на работа на държавната администрация, вносителите отправят молба да получат разрешение да се проведе избор на Екзарх съгласно устава и при участието на посочените в списъка на допустимите за избор български архиереи. Причината да се избърза с избора е желанието на голяма част от делегатите, неживеещи в столицата и пристигнали специално за събора, да се приберат по родните си места след продължилите близо три месеца заседания. Вместо удовлетворение тази молба получава отказ, понеже в посочения чл. 3. изрично е заложена санкция от страна на правителството и едва след като тя стане факт, може да се пристъпи към реалното прилагане на устава. Т.е. единствената алтернатива пред участниците в събора е да изчакат официалното утвърждаване на приетия от тях основополагащ документ. За всички е ясно, че този акт ще се забави във времето и повечето предпочита да се върнат към нормалното си ежедневие и да се съберат отново, след като се получи разрешението за прилагане на устава, в т.ч. и избора на екзарх. На 24 юли 1871 г. Първият църковно-народен събор приключва и формално своята работа. В следващите месеци до визирната във фермана санкция от страна на османската власт така и не се стига. Една от причините за това – бавната администрация, бе упомената по-горе, но главната се корени в несъгласието от страна на Вселенската патриаршия с повечето от текстовете и особено с тези, които определят статута на Екзарха и диоцеза на Екзархията. Екзархийският устав де факто поставя православните български църковни общини само в номинална зависимост от църквата майка. Тази широка автономия е в разрез с визията на Патриаршията, относно нейното доминиращо положение. Крайно неприемлив е чл. 10., в който се определят българските епархии и при прилагането на който паството на патриарха на Балканите се ограничава в рамките на най-южните и югоизточни части на полуострова, както и в изброените населени места с българо-гръцко население. Затова Ферер се опитва с официални откази и със задкулисни действия да осуети и забави влизането на фермана в сила. Между двете йерархии назрява нов конфликт, подобен на този от началото на 60-те години, свързан с Великденската акция (3 април 1860 г.) и последвалите събития. Сега, имайки и законово основание, българите са нетърпеливи да започне прилагането на фермана и всичките произтичащи от това мерки. На първо място, почти година след приемането на устава от събора в Цариград, не може да се пристъпи към избор на екзарх. Останалите в столицата дейци многократно се опитват да ускорят утвърждаването както по официален път, така и чрез своето лоби в администрацията. Стремещът на властта обаче да се притъпяват про-

тиворечията и да се запази обществения мир води до безкрайно отлагане. Всъщност този мир е само привиден, понеже в началото на 1872 г. се стига до нов сериозен конфликт между Патриаршията и екзархийското висше духовенство. На 6 януари, големият християнски празник Богоявление, пристигналите в Цариград архиереи Иларион Макариополски, Иларион Ловчански и Панарет Пловдивски са „заставени“ от българската църковна общност в столицата да извършат празничното богослужение в храма „Св. Стефан“. Тежкото дисциплинарно провинение, според Патриаршията, е, че те нямат разрешение за службата, въпреки че Иларион Ловчански предварително лично посещава вселенския патриарх Антим IV, за да получи неговото благословение. Антим IV обаче категорично отказва. Следва духовен съд, на който подсъдимите архиереи не са допуснати като страна с право на защита. Санкциите са изключително тежки. Иларион Макариополски е отлъчен от Църквата, понеже вече е низвергнат при предходен конфликт, а останалите двама са осъдени на низвержение. Това обаче не са единствените последици. Българският храм „Св. Стефан“ е затворен, а лишените от сан епископи са заточени на малоазийския бряг. Единствено силното недоволство сред българската общност принуждава правителството скоро да се разграничи от действията на Патриаршията и дори да позволи най-после да се пристъпи към избора на Български екзарх. Междувременно вселенският патриарх за пореден път категорично отказва да приеме фермана и неговото приложение. Въпреки това на 25 януари 1872 г. е издадено разрешение за избор на екзархийски предстоятел с уверението, че в кратък срок ще се получи утвърждение от султана, както и че ще се започне прилагането на фермана и на приетия Екзархийски устав. Привременният смесен съвет, получил подкрепата на властта, не губи време в предсъборни подготовки и други формалности, които биха забавили и без това дълго отлагания избор. Само ден, след като получава официалния указ (11 февруари) на великия везир за прилагане на тази част от устава, постига съгласие по отношение на това кой да бъде първият Български екзарх. На 12 февруари 1872 г. за такъв е избран ловчанският митрополит Иларион – духовник, достоен и авторитетен, деен участник в последната фаза на църковната борба. Почти веднага обаче се налага българските водачи да се откажат от този избор и да проведат нов, понеже Иларион няколко дни по-късно подава оставка. Формалната причина е здравословното състояние на архиерея, което няма да му позволява да изпълнява пълноценно тежката, динамична и отговорна длъжност. Истинската причина обаче е отново в непримиримостта на Вселенската патриаршия, която не може да осуети избора, понеже това би било явно несъобразяване с административен акт на правителството. Затова категорично отказва да приеме за

Български екзарх, който по силата на фермана е институционално зависим от патриарха, архиерей с отнет сан съгласно решението на Патриаршеския духовен съд от 1871 г. За този отказ решаваща роля изиграва и руската дипломация, чийто представител граф Игнатиев все още поддържа позицията да се подкрепя единството на православните балкански народи под егидата на Вселенската патриаршия. При така стеклите се обстоятелства и разбирайки, че всички решаващи фактори са срещу избора на Иларион, българските църковни дейци веднага провеждат нов избор и на 16 февруари предлагат нов архиерей за екзархийски предстоятел – видинския митрополит Антим. Този път личността е консенсусна. Антим не само че не е преследван от на патриаршеския съд, но и е дългогодишен авторитетен е клирик, в това число и ректор на престижната богословска школа на остров Халки. Той е първият и последният екзарх, чието служение продължава в рамките на малко повече от предвидения в устава срок. Причина за това обаче е не мандатността на длъжността, а активната му роля в защита на българското население от жестокостите при потушаването на Априлското въстание от 1876 г. Екзарх Антим I проявява изключителна активност при осветляването на жестокостите, извършени от турците, както пред властите в османската столица, така и пред чуждите дипломати, журналисти и кореспонденти. Излизането наяве на тези факти предизвиква мощна вълна на неодобрение в демократичните страни и силен дипломатически натиск върху правителството за реформи спрямо статута и правата на българското население. Тази дейност на Екзарха не остава незабелязана и под натиска на властите в началото на 1877 г. той е свален и изпратен на заточение. За нов Български екзарх на 22 април с.г. е избран ловчанският митрополит Йосиф. Неговото служение продължава до 1915 г., когато умира в столицата на Царство България – София. За близо 40-годишното заемане на екзархийския престол Екзарх Йосиф се проявява като истински и достоен архипастир на православното българско паство. Неговите заслуги са във всички сфери на отговорното предстоятелско служение: изключително добре подготвен и деен администратор; един от инициаторите и учредителите на първите български духовни училища; твърд защитник на единството на вътрешните и външните епархии и в отстояване българския характер на населението и църковните институции чрез борба за български архиереи и духовенство, както и с изграждането на стройна образователна система в останалите извън България части от екзархийския диоцез; принципна и непримирима борба във вътрешнополитически план за мястото и ролята на клира в живота на обществото и държавата, както и правото му да се ръководи приоритетно от каноничния ред и религиозната съвест. Тези му дейности и завидния му авторитет в об-

цеството стават повод за чести изострения на отношенията най-вече с правителствените среди и монарха в България. До края на служението си Екзарх Йосиф е убеден, че общността на всички български епархии може да се отстоява само ако екзархийският престол е в турската столица. И когато е принуден да се установи в София (13 ноември 1913 г.), той оставя за свой заместник и пазител на институцията в Истанбул велешкия митрополит Мелетий. Екзарх Йосиф умира на 20 юни 1915 г. и след неговата смърт се установява 30-годишен период на синодално управление без каноничен екзарх. Причините за това са обществени и църковно-устройствени. В началото на десетилетието (1912–1913 г.) България води две войни, които завършват с национални катастрофи. През 1915 г. се включва в Първата световна война, последиците от което са аналогични – крах, загуба на територии и тежка криза. При тези условия в обществото не е приоритет решаването въпроса с избора на църковен предстоятел. Водеща причина обаче е казусът с екзархийското седалище и статута на екзарха. Църковните фактори не могат да достигнат до консенсус по проблема: софийският митрополит ли трябва да бъде и български екзарх, или изборният за предстоятел трябва да стане и столичен епархийски архиерей. Едва в началото на 1945 г., когато въпросът със седалището на екзарха е реше и то окончателно се премества от Истанбул в София, препятствието пред избора отпада и той е успешно проведен.

В следващите десетилетия до края на XIX в. Екзархийският устав претърпява неколкостепенни промени. Това се налага поради динамично променящите се обстоятелства в диоцеза на Българската църква. След приключването на Руско-турската война от 1877–1878 г. съгласно договора от Сан Стефано (3 март) границите на Екзархията очертани от фермана за учредяването ѝ служат за определяне държавните граници на освободена България и в рамките на няколко месеца църковната и държавната институция териториално съвпадат. След прекрояването политическата карта на Балканите от Берлинския конгрес (1878 г.) обаче възниква проблем с останалите извън пределите на България екзархийски епархии. Някои от тях са включени като територии в съседните държави, а други се връщат отново в Османската империя. Съответно към тяхното администриране предявяват претенции православните църкви на Сърбия, Гърция и Румъния, както и Вселенската патриаршия, която вижда възможност на основание на новото статукво да възстанови властта си над епархиите от Беломорието. Други причини за честите редакции на устава за възстановяването на българската държавност (1878 г.) и последвалите събития, свързани с изграждането и прохождането на държавните институции, регламентирането на политическата система и основните субекти, участващи в политическия

живот. Всички по-съществени промени в държавата се отразяват пряко или косвено върху Екзархията. Това се обяснява с важната роля на Църквата в обществото и с факта, че сред строителите на новата българска държава е и голяма част от духовенството и особено епископатът. Промените засягат не само отделни негови членове, но и част от заложените идеи от участниците в Първия църковно-народен събор през 1871 г. Една от тях е отпадането на мандатността в заемането на предстоятелския пост от Екзарха и замяната с пожизнено служение. Подчертано демократичният характер обаче се запазва независимо от обстоятелствата и под чие внушение се правят поправките. Така например широкото участие на миряните в ръководните органи на всички нива е принцип, който се съблюдава във всички последвали редакции на устава.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Арnaudов, М. 1940 – Михаил Арnaudов. Екзарх Йосиф и българската културна борба след създаването на Екзархията (1870–1915). Т. 1. София, 1940. [Mihail Arnaudov. Ekzarh Yosif i balgarskata kulturna borba sled sazhdavaneto na Ekzarhiata (1870–1915). T. 1. Sofia, 1940].

Бонева, В. 2010 – Вера Бонева. Българската национално движение 1856–1870. София, 2010. [Vera Boneva. Balgarskata natsionalno dvizhenie 1856–1870. Sofia, 2010].

Български екзарх Йосиф I. Дневник. – Текст, коментар и бележки Хр. Темелски, 1992. [Balgarski ekzarh Yosif i. Dnevnik. – Tekst, komentar i belezhki Hr. Temelski, 1992].

Климент Търновски Васил Друмев. Изследвания, спомени и документи. София, 1927. [Kliment Tarnovski Vasil Drumev. Izsledvania, spomeni i dokumenti. Sofia, 1927].

Лафчиев, Ст. 1994 – Стефан Лафчиев. Спомени за Българската екзархия (1906–1909) – съставител Хр. Темелски. София, 1994. [Stefan Lafchiev. Spomeni za Balgarskata ekzarhiya (1906–1909) – sastavitel Hr. Temelski. Sofia, 1994].

Маркова, З. 1989 – Зина Маркова. Българската екзархия 1870–1879. София, 1989. [Zina Markova. Balgarskata ekzarhia 1870–1879. Sofia, 1989].

Петков, П. Ст. 2012 – Петко Ст. Петков. Българската православна църква и държавната власт в Княжество/Царство България 1878–1912 г. (Институционални отношения). В. Търново, 2012. [Petko St. Petkov. Balgarskata pravoslavna tsarkva i darzhavnata vlast v Knyazhestvo/Tsarstvo Bulgaria 1878–1912 g. (Institutsionalni otnoshenia). V. Tarnovo, 2012].

Поптодоров, Р. 1980 – Радко Поптодоров. Църква и държава през вековете. – В: Българската патриаршия през вековете. София, 1980. [Radko Popodorov. Tsarkva i darzhava prez vekovete. – V: Balgarskata patriarshia prez vekovete. Sofia, 1980].

Снегаров, Ив. 1969 – Иван Снегаров. Българската екзархия. Произход, същност и значение. София, 1969. [Ivan Snegarov. Balgarskata ekzarhia. Proizhod, sashtnost i znachenie. Sofia, 1969].

Темелски, Хр. 1996 – Христо Темелски. Църковно-народният събор от 1871 г. – Родина, 1996, кн.2. [Hristo Temelski. Tsarkovno-narodniat sabor ot 1871 g. – Rodina, 1996, kn.2.]

Цанков, Ст. 1939 – Стефан Цанков. Българската православна църква от Освобождението до настояще време. – ГСУ, Богосл. фак., Т. XVI. София, 1939. [Stefan Tsankov. Balgarskata pravoslavna tsarkva ot Osvobozhdenieto do nastoyashte vreme. – GSU, Bogosl. fak., T. XVI. Sofia, 1939].

Цанков, Ст. 1931 – Стефан Цанков. Държава и църква. – ГСУ, Богосл. фак., 8, София, 1931. [Stefan Tsankov. Darzhava i tsarkva. – GSU, Bogosl. fak., 8, Sofia, 1931].

Цанков, Ст. 1933 – Стефан Цанков. Междуцърковното положение на Българската православна църква след освобождението на България. – ГСУ, Богосл. фак. Т. IV. София, 1933. [Stefan Tsankov. Mezhdutsarkovno-to polozhenie na Balgarskata pravoslavna tsarkva sled osvobozhdenieto na Bulgaria. – GSU, Bogosl. fak. T. IV. Sofia, 1933].